

Raximjon OZODBOEV,
 Namangan davlat universiteti tadqiqotchisi
 E-mail: r_ozodboev@mail.ru
 Tel: 99 6450709

NamDU sotsiologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori(PhD), dotsent Mahkamov Qodirjon taqrizi asosida

IJTIMOY ADOLAT TUSHUNCHASINING IJTIMOY-FALSAFIY TAHLILI

Annotatsiya

Ushbu maqolada g'arb va sharq olimlarining adolat haqidagi ilmiy-nazariy qarashlari tahlil etilgan. Adolat tushunchasining ilmiy nazariy asoslari haqida fikr yuritish jarayonida kishilik jamiyatining eng dolzarb masalalaridan biri bo'lgan ijtimoiy adolat haqidagi ijobiy qarashlarini tadqiq etildi.

Kalit so'zlar: davlat, jamiyat, siyosat, boshqaruv, adolat, demokratiya, buyrokratiya, ijtimoiy institutlar, fuqarolik jamiyati, ijtimoiy adolat, ilm-fan, insonparvarlik.

SOCIO-PHILOSOPHICAL ANALYSIS OF THE CONCEPT OF SOCIAL JUSTICE

Annotation

This article analyzes the scientific-theoretical views of Western and eastern scientists on Justice. In the process of reflecting on the scientific theoretical foundations of the concept of justice, one of the most pressing issues of the personality society, its positive views on social justice, were researched.

Key words: state, society, politics, governance, justice, democracy, kidney democracy, social institutions, civil society, social justice, science, humanity.

СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКИЙ АНАЛИЗ ПОНЯТИЯ СОЦИАЛЬНОЙ СПРАВЕДЛИВОСТИ

Аннотация

В этой статье анализируются научно-теоретические взгляды западных и восточных ученых на справедливость. Каждое государство развивается на основе исторического, культурного и экономического потенциала своего общества. В процессе размышлений о научных теоретических основах концепции справедливости были исследованы позитивные взгляды на социальную справедливость как на один из наиболее актуальных вопросов человеческого общества.

Ключевые слова: государство, общество, политика, управление, справедливость, демократия, бюрократия, социальные институты, гражданское общество, социальная справедливость, наука, гуманизм.

Kirish. Ijtimoiy davlat – insoniyat tarixiy taraqqiyotining muayyan davri mahsuli, davlatchilik rivojining maxsus bosqichi. Ijtimoiy davlat g'oyasi, eng avvalo, qadimgi Sharqda, xususan, mutafakkir ajdodlarimiz tomonidan ilgari surilgan. Buyuk bobomiz Abu Nasr Forobiy ma'rifatli insonlar jamoasini, ideal jamiyat g'oyasini «Fozil odamlar shahri» asarida tarannum etgan.

Ijtimoiy davlatda ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy munosabatlar yuqori darajada rivojlangan bo'lib, uning maqsadi insonning shaxs sifatidagi imkoniyatlarini to'la ro'yobga chiqarish, fuqarolarning huquq va erkinliklarini har tomonlama ta'minlashdan iborat. Kuchli ijtimoiy siyosat olib borish ijtimoiy munosabatlar tizimini tartibga soluvchi hokimiyat instituti bo'lmish davlatning tabiatiga xosdir. Bu mohiyatan davlatning o'z fuqarolariga nisbatan ijtimoiy g'amxo'rlikni nazarda tutadi. Bu vazifa mas'uliyat va majburiyatga aylansagina, davlat ijtimoiy davlatga aylanadi.

Mavzuga oid adabiyotlar sharxi. Hozirgi "ijtimoiy davlat" tushunchasi ilk bor 1850 yilda nemis olimi Lorens fon Shteyn tomonidan ilmiy muomalaga kiritilgan. Uning ta'kidlashicha, davlat o'z fuqarolarining ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga hissa qo'shishi, barcha ijtimoiy tabaqalar uchun o'z hokimiyati orqali shaxsiy huquqlarda mutlaq tenglikni ta'minlashi lozim.

Ijtimoiy davlatning o'ziga xos funksiyalari mavjud bo'lib, olimlarning aksariyati ularning asosiylari sifatida quyidagilarni ko'rsatadi:

- aholining ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamlarini qo'llab-quvvatlash;
- korrupsiya, qashshoqlik va ishsizlikka qarshi kurash;
- yosh tadbirkorlarga yordam;
- aholi bandligi va daromadlari doimiy o'sishini ta'minlash;
- jamiyatning barcha a'zolarini ijtimoiy sug'urta bilan ta'minlash;
- ta'lim, sog'liqni saqlash va ma'naviy-madaniy rivojlanishni ta'minlash;
- jamiyatdagi ijtimoiy va iqtisodiy tengsizlikni kamaytirish;
- ijtimoiy xizmatlar ko'rsatish.

Ijtimoiy davlatda, shuningdek, aholining barcha qatlamlari uchun ijtimoiy xizmatlar ko'rsatishning rivojlangan tizimi yo'lga qo'yiladi; hokimiyatning bo'linishini va davlat hokimiyatining har bir tarmog'i o'z funksiyalarini aniq amalga oshirishini ta'minlovchi rivojlangan huquq tizimi yaratiladi.

Zardushtiylik dinining "Avesto" kitobida umuminsoniy tamoyillarga, inson ma'naviyati va amaliy faoliyati uchun adaolat tamoyiliga katta e'tibor qaratilgan. Asarda yaxshilik, yorug'lik, barkamollik, hurfikrlilik timsoli bo'lgan afsonaviy xudo Ahuramazda, qiyofasida yaqqol namoyon bo'ladi. Zardushtning fikricha, odamlar yaxshilik, yorug'lik kuchlariga ergashishi, yaxshilikni yomonlikdan, adolatni haqsizlikdan farqlab olishi, hayoti davomida Ahuramazda tomonida bo'lishi lozim. Insonning bu jarayondagi yaxshilikning g'alabasi uchun kurashda befarq turmasligida, yashash tarzida, ma'naviy qiyofasida, ijtimoiy faoliyatida, "Ezgu fikr, ezgu so'z va ezgu amal" tamoyilida namoyon bo'ladi[3. – B. 26-28].

Forobiy "Fozil odamlar shahri" asarlarida "Mamlakatda adolatli jamiyat qurish uchun uni mudofaa qilish va oqilona boshqarish usulini bilish, odamlarga yovuzlikdan saqlanish ezgulikka intilish yo'llarini ko'rsatish lozim. U davlat rahbarining boshqaruv mahorati umumiy baxtga erishish yo'lidir", "Adolatli davlatni ma'rifatli hukmdor boshqaradi, u ma'naviyat, adolat yetakchisi bo'lishi, o'z fazilatlarini bilan qat'iy talablarga javob berishi lozim. Ularning o'zlaridan saylangan rahbar yoki boshliqlar hokimi mutlaq bo'lmaydi. Ular odamlar ichidan ko'tarilgan, sinalgan eng oliyanob, rahbarlikka loyiq kishilar bo'ladi. Shuning uchun bunday rahbarlar o'z saylovchilarini to'la ozodlikka chiqaradilar, ularni tashqi dushmandan muhofaza qiladilar"[1. –B. 190].

Sharq mutafakkirlaridan Beruniy "Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar" va "Hindiston" kabi asarlarida ijtimoiy hayot, ijtimoiy jarayonlar va jamoatlik fikri va uni o'rganishga doir masalalarini nazariy asoslagan. Abu Rayhon Beruniy "Minerologiya" asarining muqaddimasida inson va uning ijtimoiy holati, jamiyat oldidagi mas'uliyati, shaxs olijanoblighi, ijtimoiy jarayonlar va ijtimoiy adolat to'g'risidagi qimmatli fikrlarni bayon etgan.

Beruniy davlat va jamiyatni boshqarishda adolat tamoyili sifatida davlat va jamiyat taraqqiyotiga turli ijtimoiy maqomdagi odamlarning turli xil fikrlarini inobatga olish va unga e'tibor qaratish kareklighini ta'kidlaydi. "Qarama-qarshiligi ravshan ayon bo'lgan narsaga qanday ishonib bo'ladi" deb Beruniy davlat boshqaruvi adolatsizlikdan xoli bo'lgan jarayonlarda rivojlanish ehtiyoji paydo bo'ladi deb ta'kidlaydi[3. – B. 44].

Bu borada buyuk sohibqiron Amir Temur bobomizning: «Adolat har bir ishda hamrohimiz va dasturimiz bo'lsin!» degan chuqur ma'noli so'zlari har birimiz uchun hayotiy e'tiqodga aylanishi zarur[6. – B. 140].

Adolatli jamiyat qurish zarurati haqida O'zbekiston Respublikasi Prezidenti: "Buyuk Sohibqiron Amir Temur bobomiz Shahrisabzdagi Oqsaroy peshtoqiga yozdirgan "Adolat – davlatning asosi va hukmdor – shioridir" yoki Alisher Navoiy bobomizning esa "Zulm qilma, insofli bo'l, xalq uchun adl qasri, ya'ni adolat qo'rg'onini bunyod yet",-deb aytgan hikmatli so'zlarida akt yetgan ulug'vor g'oyalar insonning qadr-qimmatini oliy darajaga ko'tarish borasidagi amaliy harakatlarimiz poydevoriga aylanmoqda",[7. – B. 105] - deb ta'kidlaydi.

Ijtimoiy adolat muammosi falsafiy va boshqa bilimlar (sotsiologik, siyosiy, axloqiy) muammolari doirasiga kiradi, ular asrlar davomida ijtimoiy tafakkurning yorqin namoyandalari diqqat markazida bo'lib kelgan. Adolatning axloqiy hodisasini nazariy tadqiq etish Platon, Aristotel, Kant, U.Jeyms, I.Bentam, D.S.Mill va boshqalar kabi mualliflarning asarlarida keltirilgan. Adolat mavzusidagi zamonaviy falsafiy munozara J.Rols, P.Kozlovski, R.Nozik, P.Riker, J.Habermas, K.-O.Apel kabi mutafakkirlarning asarlarida keng yoritiladi.

Shuningdek ijtimoiy adolat tushunchasi mazmunini talqin qilishning iqtisodiy, axloqiy va sotsiologik jihatlarini A Smit, M Veber hamda G. Zimmel, F. Fukuyama va boshqalar tomonidan o'rganilgan.

Ijtimoiy adolat g'oyasining rivojlanishiga klassik liberalizm asoschilari T.Gobbs, J.Lokk, S.Mill va boshqalar hisoblanganlar. Ular ijtimoiy adolat muammosini insonning tabiiy huquqlari doirasida ko'rib chiqdilar.

XVI-XVII asrlarda. shartnoma an'analari doirasida adolat haqidagi prinsipial jihatdan yangi tushuncha shakllanmoqda. Uning kelib chiqishi ingliz mutafakkirlari T.Gobbs va J.Lokkdir. "Leviatan" asarida Gobbs Aristoteldan farqli ravishda, inson tabiatan teng ekanligini ta'kidlaydi. U antik davrga noma'lum bo'lgan tabiat holati tushunchasini ham kiritadi. Shu bilan birga, Xobbsning fikricha, "eng yaxshi odam kim degan savolga ... hamma odamlar teng bo'lgan tabiat holatida o'rin yo'q. Hozirgi tengsizlik fuqarolik qonunlari bilan joriy qilingan"[4. – C. 478]. Shunday qilib, Gobbs tenglik, shaxsiy huquqlarni himoya qilish, jamiyatning shartnomaviy tabiati g'oyasi va boshqalar ustuvorligi bilan yangi Evropa va zamonaviy liberal adolat nazariyasining asosini tashkil qiladi.

Ijtimoiy adolat mavzusi nemis klassik falsafasi vakillari tomonidan batafsil ko'rib chiqildi. I.Kantning "Amaliy aqlning tanqidi" asari uning mohiyatini yoritishga bag'ishlangan. Uning uchun adolat jamiyatni tashkil etishning asosiy vazifasi bo'lib, u davlat hokimiyatining barcha harakatlarida birinchi o'ringa chiqishi kerak[5].

Tahlil va natijalar. Adolat va taraqqiyot g'oyasi jamiyatning demokratlashib borishi sharoitida tobora kengroq imkoniyatlarga ega bo'ladi, u qonun-qoida, erkinlik, demokratiyaning ifodasi sifatida muhim siyosiy qadriyatga aylanadi. Bozor munosabatlari shakllanishi sharoitida kishilarning o'z qobiliyatlarini namoyon qilishlari va uning natijalaridan to'la bahramand bo'lishlariga to'sqinlik qiluvchi qonunsizliklar va byurokratik illatlarni bartaraf etish orqali ijtimoiy adolatning kuchini aniq ro'yobga chiqarish mumkin.

Adolatga erishish yo'llarini ilmiy izlash bir qancha sabablarga ko'ra o'z ahamiyatini yo'qotmaydi. Birinchidan, inson tafakkurining ijtimoiy hamjamiyatning mukammal variantlarini yaratish bo'yicha faoliyati doimo odamlarning jamoaviy mavjudligining aniq tarixiy shakllarining nomukammalligiga duch kelgan, bu adolatsizlik deb hisoblanadi va shunga mos ravishda adolatni tiklashga urinishlar amalga oshiriladi.

Adolat haqidagi maxsus g'oyalar jamoaviy va shaxslararo munosabatlarni odamlarning birgalikda yashashining ijtimoiy shakli hukmronligi o'rnatilishidan oldin ham tartibga solgan. Zamonaviy dunyoda odamlar hayotida madaniy tarkibiy qismlarni oshirish tendensiyasi doimiy ravishda mavjud bo'lib, unda ijtimoiy maqom atributlariga emas, balki umuminsoniy qadriyatlarga ustunlik beriladi.

Jamiyatlar uchun adolatni ta'minlash eng dolzarb muammolar bilan bog'liq: qadriyatlar va dunyoqarash tizimini o'zgartirish, fuqarolarning aksariyati uchun moddiy farovonlik va munosib hayotni ta'minlash, mahalliy hamjamiyatlarning siyosiy madaniyati shakllantirish, fuqarolik nazorati institutlarini rivojlantirish va davlat bilan teng asosda hamkorlik qilish. Aniqlangan muammolar ro'yxati davlatning ijtimoiy adolatni o'rnatish va amalga oshirishning faol ishtirokchisi ekanligidan dalolat beradi.

Adolat - bu odamlarning jamoaviy hayotini tartibga solishning muhim tashkiliy boshlanishi, shuning uchun adolat haqidagi g'oyalar qanday shakllanganligini tushunish muhimdir. Ijtimoiy adolat jamiyatning moddiy va ma'naviy hayotining rivojlanishiga ta'siri tufayli yangi ifodalangan.

Adolat nazariyasi yoki konsepsiyasi endi jamiyatning ontologik asoslari haqidagi falsafiy bahslarga kiritildi. Biroq, ko'pchilik tadqiqotchilar adolat tushunchasi metafizik bo'lishi mumkin emas, balki siyosiy bo'lishi kerak, ya'ni ushbu konsepsiya qoidalarini amalda amalga oshirishga qaratilgan bo'lishi kerakligini tan oladilar. Bu yo'nalishda adolat to'g'risida fikr yuritish axloq, huquq va amaliy siyosat haqidagi g'oyalarga asoslanadi. Biroq, tadqiqotchilar o'rtasida ijtimoiy idealning yangi versiyasini yaratishga olib kelishi mumkin bo'lgan asoslar va tamoyillar bo'yicha kelishuv mavjud emas.

Zamonaviy jamiyatlarda ijtimoiy adolatni qurish o'ziga xos xususiyatlarga ega. Bu, eng avvalo, ijtimoiy adolat haqidagi falsafiy tushunchalarning umuminsoniy nazariyalari qurishga moyilligida namoyon bo'ladi. Ushbu universal nazariyalarning ijobiy tomoni muammoni tizimli o'rganish bo'lib, asosiy kamchilik nazariyani aksiologik oldindan belgilashda topiladi, chunki tadqiqotchi ijtimoiy-siyosiy o'ziga xosliklarga kiritilgan.

Ijtimoiy adolat - bu shaxs va jamiyat o'rtasidagi adolatli munosabatlar tushunchasi. Ijtimoiy adolat boylik taqsimoti, teng imkoniyatlar va ijtimoiy imtiyozlarning mavjudligi mezonlari bilan o'lchanadi. Bugungi global tashabbus harakatida asosiy e'tibor ijtimoiy harakatchanlik yo'lidagi to'siqlarni bartaraf etish, farovonlik dasturlari va iqtisodiy adolatni yaratishga qaratilmoqda.

Muhokama. Ijtimoiy adolat bilan bog'liq bo'lgan davlat institutlariga soliq, ijtimoiy ta'minot, sog'liqni saqlash, davlat maktablari, davlat xizmatlari, mehnat qonunchiligi va bozorni tartibga solish kiradi. Ushbu institutlarning maqsadi imtiyozlarning adolatli taqsimlanishi va teng imkoniyatlarni ta'minlashdir.

Ijtimoiy adolat bilan bog'liq bo'lgan davlat institutlariga soliq, ijtimoiy ta'minot, sog'liqni saqlash, davlat maktablari, davlat xizmatlari, mehnat qonunchiligi va bozorni tartibga solish kiradi. Ushbu institutlarning maqsadi imtiyozlarning adolatli taqsimlanishi va teng imkoniyatlarni ta'minlashdir.

Adolatni ijtimoiy falsafa nuqtai nazaridan tahlil qilganda axloqiy va ijtimoiy adolatni farqlash zarur. Axloqiy adolat - axloqiy jazoning individual harakatga muvofiqligini belgilovchi kategoriyadir. Uning o'lchovi individual axloqdir. Ijtimoiy adolat - ijtimoiy taqsimot tizimining mohiyatini belgilaydigan kategoriya, ijtimoiy imtiyozlar, huquqlar va mukofotlarni taqsimlash tizimi sifatida, ya'ni. shaxs faoliyati natijasi uchun ijtimoiy mukofot. Uning o'lchovi jamiyatning insoniyligidir.

Ijtimoiy adolat ijtimoiy falsafa muammosi sifatida ikki jihatni o'z ichiga oladi: nazariy va amaliy. Ijtimoiy adolat muammosining nazariy jihatini ijtimoiy mukofot tizimining umumiy tamoyillarini asoslash va qonuniylashtirishdan iborat. Ijtimoiy adolat muammosining amaliy tomoni ijtimoiy mukofotning muayyan tizimini tashkil etishdan iborat. Demak, ijtimoiy adolat ijtimoiy falsafa kategoriyasi sifatida ijtimoiy mukofotning real tizimining qadriy-me'yoriy aksidir.

Ijtimoiy adolat integratsiya tamoyili bo'lib, jamiyatda hamjihatlik rishtalarini mustahkamlaydi, ijtimoiy totuvlikka erishishga xizmat qiladi. Agar ushbu qadriyatning tarkibiy qismlari o'rtasida dissonans mavjud bo'lsa, u jamiyatning muhim qismi tomonidan adolatsizlik sifatida qabul qilinadi, bu esa ijtimoiy tizimning faoliyatida turli xil nosozliklar va odamlarning ijtimoiy farovonligining yomonlashishiga olib keladi.

Xulosa. Adolat ijtimoiy munosabatlarning umuminsoniy xususiyatlaridan biridir. Adolat ijtimoiy baholash o'lchovlaridan biri bo'lganligi sababli, bu ma'noda u tenglik tushunchasi bilan chambarchas bog'liqdir. Jamiyat taraqqiyoti, ijtimoiy-ma'naviy hayotning nisbatan mustaqil shakllari shakllanar ekan, dastlab adolat tushunchasining turli kontekstlari faqat ajralib turadi, keyin esa mustaqil bo'ladi.

Yangi O'zbekiston davlatining adolatli fuqarolik jamiyati barpo etish bo'yicha olib borayotgan istiqbolli ishlari, ijtimoiy siyosiy - madaniy hayot sohalarida qilingan va qilinayotgan islohotlar ko'lamini nihoyatda keng ekanligi, kundalik turmushimizda uchrab turadigan ayrim adolatsizlik, murosasizliklarga qarshi kurash olib borish zaruriyati kabi muammolarni ob'ektiv, real ilmiy tahlil etadigan fundamental tadqiqot ishlari olib borishni hayot taqozo etmoqda.

ADABIYOTLAR

1. Абу Носир Форобий. Фозил одамлар шахри.-Т.: А.Қодирий нашриёти. 1993, 190-б.
2. Авесто. Тарихий- абадий ёдгорлик.Асқар Маҳкам таржимаси. Т.,”Шарқ”, 2001,- Б. 26-28.
3. Беруний. Избранные произведения, 1-том. – Ташкент: Фан, 1957. – Б.44.
4. Гоббс Т. Левиафан / Пер. с англ. А. Гутермана. М.: Мысль, 2001. 478 с.
5. Кант И. Критика практического разума. – Litres, 2015.
6. Мирзиёев Ш. М. Янги Ўзбекистон тараққиёт стратегияси. Учинчи нашри.-Тошкент. "O'zbekiston" нашриёти. 2022. – Б 105.
7. Мирзиёев Ш.М Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз.– Ташкент: «Ўзбекистон», 2021. – В. 140